

Romistika nebo cikanologie?

Po staletí, kdy se Romové pohybovali po evropském kontinentu, nikdo nejevil seriózní zájem zjistit, odkud vlastně tento „podivný“, exotický a na pohled tak odlišný národ pochází. V období středověku se v souvislosti s jejich původem objevovaly mylné informace založené na tvrzení Romů samotných i spekulacích dobových kronikářů a učenců.

Asi nejznámější a mezi laickou veřejností až do dnešního dne tradovanou nepravou pravostí je Egypt. Jako výchozí bod své cesty jej uváděli samotní Romové, a proto se nejčastěji objevuje také v psaných neromských pramenech, např. kronikách. Další možné teorie byly postavené na základě srovnání pojmenování Cikánů (aniž by byl brán v potaz fakt, že toto pojmenování je exoetnonymum) se zeměpisnými názvy. Vznikly tak teorie kladoucí místo původu Romů do oblasti Zeugitana v dnešním Tunisu nebo např. do města Singara v Mezopotámii. Romové byli považováni i za potomky německých židů pronásledovaných v polovině 14. století, příslušníky tatarských hord, tuláky pocházejících z různých zemí a národů, ale i přímé potomky d'ábla. Veškeré předešlé teorie neměly základ ve skutečném vědeckém světě, který o Romy projevil zájem až ke konci 18. století.

Počátky odborného zájmu o Romy jsou svázány především s filologií a lingvistikou. O první srovnání jednoho z indických dialektů s romštinou, které však nemělo vědecký charakter, se zasloužil spíše náhodou student teologie Štefan Vali z Komárna. Zapsal si od svých indických spolužáků přibližně 1000 slov, které pak srovnal se slovy Romů z blízkého okolí svého bydliště. Zjistil, že ve většině případů uherští Romové přeložili slova či výrazy stejně jako Indové. O tomto činu informoval ve své práci Němec Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (*1756 – †1804).¹ Odvolával se přitom na časopis, který byl pak po staletí citován dalšími autory, aniž by byl v archivech nalezen. Až na počátku 90. let 20. století se podařilo nalézt etnografce Věře Urbanové úplný název pramene, z něhož H. M. G. Grellmann čerpal – jednalo se o monografii vycházející v letech 1775–1776 v rakouském časopise na pokračování zaměřenou na způsob života Romů v tehdejší Uhersku. Jejím autorem byl evangelický kněz německého původu Samuel Augustini ab Hortis (*1729 – †1792) působící v okolí Popradu. Při vytváření textu vycházel jak z dosavadních písemných a archivních podkladů, tak z vlastní zkušenosti a pozorování. Pro budoucí generace tak zachoval neocenitelné informace o řemeslech, způsobu života i o soudobém nahlížení na Romy ze

¹ Grellmann, H. M. G.: Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksaale diesel Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung, Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787.

strany většinové společnosti. Monografie obsahuje také romsko-německý slovníček, ve kterém autor uvádí jako endonymum Romé (= Cigán) a Romnyi (= Cigánka).

Zásluhy o rozšíření hypotézy o indickém původu romštiny nebo dokonce o objevení tohoto faktu jsou připisovány obvykle H. M. G. Grellmannovi. Svým dílem, i když za pomoci pochybného využití necitovaných pramenů, upozornil na skutečnost, že původ romštiny a tedy i Romů je nutno hledat v Indii. Podobný názor již před ním vyslovilo několik jiných osob. Podle Yarona Matrasy již v roce 1771 zveřejnil učitel německé univerzity v Göttingenu Christian Wilhelm Büttner (*1716 – †1801) ve svém díle názor, že Romové jsou hindustánsko-afghánský kmen.² Německý vědec Johann Christian Christoph Rüdiger (*1751 – †1822) již v názvu svého článku z roku 1782 *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien* (O jazyce a indickém původu Cikánů) vyjádřil svůj názor na kořeny romštiny. K poznání národa bylo třeba podle něj poznat především jazyk a zvyklosti daného etnika. Po důkladných lingvistických rozborech došel k určení možné pravlasti Romů, za kterou označil východní Indii.

Na základě srovnávací lingvistiky umístili evropští badatelé v průběhu 19. století pravlast Romů do Paňdžábu v severozápadní Indii. Za významnou práci tohoto století je považována publikace německého lingvisty Augusta Friedricha Potta (*1802 – †1887) vydaná v letech 1844–1845 *Die Zigeuner in Europa und Asien* (Cikáni v Evropě a Asii). Ačkoliv údajně nevychází z jeho osobní praxe, přináší prostřednictvím srovnání romštiny a sanskrtu myšlenku, že Romové pocházejí ze severozápadu Indie. Na poli lingvistiky se o rozsáhlý výzkum zúročený následným dvanáctidílným přehledem romských nářečí *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's* (O nářečích a cestách evropských Cikánů) vydaný v letech 1872–1880 zasloužil slovinský lingvista Franc Miklošič (*1803 – †1891). Také on předpokládá pravlast Romů v severozápadních oblastech Indie.

V 19. století se nadále rozvíjel vedle komparatistického studia romštiny s indickými jazyky a dialekty také zájem o jazyk a kulturu Romů v regionálním měřítku. Českému knězi Antonínu Jaroslavovi Puchmajerovi (*1769 – †1820), který působil v okolí Plzně, vyšla posmrtně v roce 1821 německy psaná gramatika a slovník romštiny zaměřený na dialekt českých Romů pod názvem *Románi Čib, das ist Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben* (Románi čib, to jest gramatika a slovník cikánské

² Jde pravděpodobně o jeho dílo *Vergleichungs-tafeln der Schriftaten verschiedener Völker, in denen vergangenen gegenwärtigen Zeiten*. Erstes Stück, ausgefertigt von Christian Wilhelm Büttner. Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1771.

řeči spolu s několika příběhy tamtéž).³ V příloze obsahovalo dílo také krátký slovník zlodějského argotu, jehož přiřazením chtěl autor dokázat, že romština a tzv. hantýrka nemají společné základy. V českém jazyce napsal své dílo další kněz Josef Ješina (*1824 – †1889) působící v Jizerských horách. Navštěvoval místní Romy nebo je zval k sobě na faru, aby se od nich naučil romsky. Na základě svých poznatků sepsal a v roce 1880 vlastním nákladem vydal mluvnici Romáňi čib čili Jazyk cikánský. Mluvnice se dočkala opravného vydání a Ješinovu práci jako kvalitní posoudil také F. Miklošič, v té době rektor Akademie věd ve Vídni. Na sklonku svého života v roce 1889 vydal J. Ješina Slovník česko-cikánský a cikánsko-český, jakož i cikánsko-české pohádky a povídky, který obsahoval kromě pohádek a povídek veršovanou bajku, romské modlitby a romskou oddávací řeč, kterou Ješina v roce 1884 oddával romský pár.

J. Ješina se svojí mluvnicí seznámil dalšího znalce nejrůznějších dialektů romštiny Josefa Karla Ludvíka Habsburského (*1833 – †1905). Ačkoliv byl jako člen šlechtické rodiny předurčen spíše kariéře v armádě, proslavil se i na poli přírodovědných a společenských věd. Jeho zájem o romský jazyk, kultury, tradice a zvyky nebyl pouze teoretický – sám hovořil několika romskými dialekty a často chodil mezi Romy. Snažil se také o zlepšení životních podmínek těch Romů, kteří žili na jeho panství. Ve svém díle s názvem Czigány nyelvtan – Románo csibakéro sziklaribe (Cikánská mluvnice – učebnice romského jazyka) vydaném roku 1888 popisuje mluvnici několika dialektů romštiny, např. maďarského, rumunského, tureckého či česko-moravského.

J. K. L. Habsburský neuznával existenci slovenského romského nářečí, kterým se naopak zabývali někteří jeho současníci. Středoškolský profesor Juraj Ihnátko (*1840 – †1885) se věnoval poměrně širokému okruhu lingvistiky, do něhož zahrnul také zájem o dialekt východoslovenských Romů z okolí Levoče a Lučence, který také podle všeho aktivně ovládal. Dlouholeté bádání a čilý aktivní kontakt s místními Romy zhodnotil v roce 1877 J. Ihnátko v publikaci Cigány nyelvtan (Cikánská mluvnice). Jazyku Romů na slovanských územích Rakouska-Uherska se věnoval profesor filologie ze Lvovské univerzity Antoine Kalina (*1846 – †1906). Výsledky svých výzkumů mezi západoslovenskými Romy shrnul v roce 1882 do díla La langue de Tziganes slovaques (Jazyk slovenských Cikánů). Německý gymnaziální profesor Rudolf Sowa (*1853 – †1900) se věnoval především postavení romštiny mezi západoindickými jazyky, z filologického a lingvistického hlediska studoval dialekty moravských, českých, západoslovenských, ale i německých či španělských Romů. Poznatky

³ Puchmajer, A. J.: Romáňi Čib, das ist, Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache nebst einiger Fabeln in derselben. Praha: neuvedeno, 1821.

z výzkumu v okolí Trenčianských Teplíc publikoval v roce 1887 v knize *Die Mundart der slovakisches Zigeuner* (Nářečí slovenských Cikánů).

V roce 1888 byla v Anglii založena vědecká společnost *Gypsy Lore Society* sdružující vědce a badatele zaměřené na studium Romů z pohledu různých vědních oborů.⁴ Společnost vydávala odborný časopis *Journal of the Gypsy Lore Society*, který vychází dodnes pod názvem *Romani Studies*, a je považován za nejprestižnější časopis s romistickou tematikou. Z roku 1901 pochází první známá audionahrávka romského jazyka, kterou zaznamenal na fonograf během svého výzkumu v Chorvatsku slavista Milan von Rešetar (*1860 – †1942). Protože se M. Rešetar Romy nezabýval, skutečnost, že se jedná o pohádku v dialektu romštiny, identifikovali badatelé až po devadesáti letech. V roce 1915 pořídil rakouský etnolog Rudolf Pöch (*1870 – †1921) první známý záznam písňové tvorby Romů.

V roce 1926 vyslovil anglický jazykovědec a orientalista Ralph Lilley Turner (*1888 – †1983) v jednom ze svých článků v časopisu společnosti *Gypsy Lore Society* svoji teorii, že předkové Romů pocházejí z oblasti Radžastánu, oblasti ve střední Indii při západních hranicích s Pákistánem. Tato teorie je romisty uznávána do současnosti. Ve stejném roce vyšla velmi důkladně zpracovaná publikace *The Dialect of the Gypsies of Wales* (Dialekt velšských cikánů) původem irského jazykovědce Johna Sampsona (*1862 – †1931). Dodnes je považována za nejsystematičtější pokus o historický popis romštiny.

V českém prostředí soustředil částečně zájem na Romy především z hlediska lingvistického indolog Vincenc Lesný (*1882 – †1953). První jeho romisticky zaměřený článek vyšel v roce 1916 a autor se v něm pokusil potvrdit či vyvrátit souvislost mezi staroindičtinou a romskými dialekty. Původ romštiny a Romů shodně s podobně zaměřenými kolegy umístil na severozápad Indie. V. Lesný připravoval také romsko-český slovník, který však nebyl nikdy vydán. V roce 1934 přispěl V. Lesný do třetího svazku *Československé vlastivědy* svou statí *Jazyk Cikánů v ČSR*.⁵ V roce 1929 vydal antropolog František Štampach (*1895 – †1969) monografii *Cikáni v Československé republice*.⁶ Jazyku, historii a kultuře se věnoval pouze okrajově, stěžejní část díla se zabývala rasové kvalifikací a antropologickým měřením. V následujícím roce vyslovil v jedné ze svých statí přesvědčení, že „Cikáni jsou národem v pojetí kulturním“. Kvůli svým asimilačním tendencím je současnými romisty často zavrhován. Nelze mu však upřít zajímavé myšlenky, jako např., že řešení romské problematiky viděl ve školství, přičemž odmítal segregaci romských dětí a také jejich

⁴ Viz *Gypsy lore society*. Dostupné z: <http://www.gypsyloresociety.org/>, cit. 11. 2. 2015.

⁵ Lesný, V.: *Jazyk cikánů v ČSR*. In: *Československá vlastivěda, sv. III – Jazyk*. Praha: Sfinx, 1934, s. 605–612.

⁶ Štampach, F.: *Cikáni v Československé republice*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929.

vyjímání z biologických rodin. Odmítal teorii dědičného sklonu ke zločinnosti a asociálnímu chování, která stála o několik let později na počátku romského holocaustu.

V období 2. světové války výzkum spojený s Romy ustal nebo spadl pod dohled nacistických vědců a jejich přísluhovačů. Také po válce výzkum Romů na území tehdejšího Československa plnil potřeby totalitního režimu. Lingvisticky zaměřené práce z 60. let 20. století pocházejí z pera Jiřího Lípy (*1928). Příručka cikánštiny z roku 1963 a o dva roky mladší Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém jsou postaveny na poznacích z výzkumu na východním a západním Slovensku.

Romy se v českém prostředí zabývala především indoložka Milena Hübschmannová (*1933 – †2005). Vystudovala původně hindštinu, urdštinu a bengálštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK). Blízkost indického a romského jazyka i způsobu života ji však záhy přivedla k Romům, kteří se pro ni stali objektem celoživotního zájmu – nejen vědeckého, ale i osobního. Nevěnovala se však pouze lingvistickým otázkám a další činností související s jazykovým projevem. Zabývala se stejně tak etnologickými jevy, historií, religiozitou Romů, exponovala se též na poli sociologie i etnoemancipačního hnutí Romů. Tato její činnost a otevřený nesouhlas s asimilační politikou tehdejšího československého státu jí v 70. a 80. letech 20. století přinesly zákaz činnosti, kvůli kterému dlouhou dobu pracovala mimo akademickou a vědeckou sféru. Po demokratizaci státu stála v roce 1991 u zrodu semináře romistiky při Indologickém ústavu FF UK, na němž působila až do své tragické smrti roku 2005 jako vedoucí.⁷ Její blízkou spolupracovnicí se v 70. letech 20. století stala Hana Šebková (*1952 – †2004), která se zaměřila především na jazykovědný výzkum.⁸ Písňový repertoár slovenských Romů a projevy tradiční hmotné kultury se staly předmětem profesního zaměření etnoložky Evy Davidové (*1932).

V současné době se romskou problematikou zabývá již značný počet vědců a badatelů, nejen lingvistů, ale i historiků, etnologů, sociologů, psychologů, pedagogů atd. Mezi nejvýznamnějšími lze jmenovat např. historičku Janu Horváthovou (*1967), indologa Michaela Beníška (*1981), lingvistu Viktora Elšíka (*1974) a mnohé další.

Vyjmenovat světové romisty či vědce zaměřené na Romy by bylo velmi zdlouhavé, pro příklad lze tedy uvést alespoň nejznámější: bulharští etnologové Veselin Popov a Elena Marušiaková (*1958), francouzský sociolog Jean-Pierre Liegeois, anglický historik Donald Kenrick (*1929), britský lingvista Yaron Matras, etnomuzikoložka Katalin Kovalcsik, britská

⁷ M. Hübschmannové je věnováno jedno celé číslo odborného romistického časopisu, viz Romano džaniben, 2006, č. ňilaj.

⁸ H. Šebkové je věnováno jedno celé číslo odborného romistického časopisu, viz Romano džaniben, 2004, č. jevend.

antropoložka Judith Okely ad. Nelze pominout, že mezi světově známé a uznávané romisty patří také badatelé romského původu, např. americký lingvista Ian Hancock (*1942) či bulharský psycholog a lingvista Christo Kjučukov (*1962).

Vědní obory zaměřené na Romy a romskou problematikou nesou v různých jazycích různá označení. V 2. polovině 20. století byl u nás nejčastěji používán termín cikanologie či ciganologie. Od 90. let 20. století byl vědní obor, který se zabývá výhradně výzkumem Romů, v české a slovenské jazykové oblasti až donedávna označován termínem romistika. Toto označení však posléze zahrnovalo především lingvistický a folkloristický okruh bádání. Vědecká obec zaměřená na výzkum Romů z hlediska nejrůznějších oborů proto začala hledat výstižnější označení. Objevil se tak další název oboru – romologie.

Definici ani jednoho z výše uvedených termínů běžně dostupné slovníky cizích slov neobsahují. Romistiku označuje ve své práci historik Ctibor Nečas za *multidisciplinární obor, který se zabývá koordinovaným získáváním, tříděním zprostředkováváním nezbytných znalostí o romském etniku*.⁹ Viliam Zeman uvádí, že romistika je *vědní obor zabývající se vznikem, strukturou, vývojem romského jazyka*. Jediná známá definice romologie pochází od V. Zemana, který ji označuje jako *vědu zabývající se zkoumáním původu, historie, vývoje Romů, jejich migračními pohyby z pravlasti do současných domovských států, vztahy mezi původním a romským obyvatelstvem a hledáním cest řešení romské problematiky. Romologie je interdisciplinární věda, která má svoje úzké propojení s dalšími, především společenskovědními vědami, jako jsou psychologie, sociologie, etnologie, religionistika, kriminologie aj. Neoddělitelnou součástí romologie jako vědy je její vědní lingvistický obor romistika*.¹⁰

Přesto, že tato definice zní velmi logicky, na území České republiky se v praxi stále v souvislosti s vědeckým studiem romské kultury a historie používá především termín romistika. Označení romologie se užívá více ve slovenském jazyce.¹¹ V této práci tedy bude nadále používán termín romistika zahrnující širší okruh zájmu, než je zájem pouze lingvistický.

Romistika vychází z poznatků a postupů jiných vědních oborů, jako je antropologie, sociologie či etnologie. Základy etnologie lze při bádání o kultuře Romů využít dvěma

⁹ Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, c. d., s. 8.

¹⁰ Zeman, V. : Vybrané kapitoly z romologie – východiská pre sociálnu prácu. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2006, s. 8.

¹¹ Výjimku tvoří Ostravská univerzita, kde od roku 2011 probíhá projekt na podporu implementace romologie na akademické půdě v podobě přednáškových cyklů zaměřených na romskou historii, kulturu i současnou problematiku. Viz Pozvánka na cyklus přednášek Aven vakeras pal o Roma – Mluvme o Romech. Dostupné z: <http://www.osu.eu/index.php?kategorie=888&id=5931>, cit. 11. 2. 2015.

způsoby. Jednou z možností je v omezené míře aplikovat znalosti o naší lidové kultuře na kulturu romskou, přičemž jsou vykazovány určité shodné znaky. Velmi zřetelná je tato možnost např. při zpracovávání tradičních romských řemesel a způsobů obživy. Znalost některých řemesel si Romové přinesli z indické pravlasti. Je všeobecně známo, že některé výrobní postupy jsou podobné nebo stejné i na velmi vzdálených místech zeměkoule. Z toho důvodu najdeme u mnohých romských řemeslníků stejně vyrobené předměty jako u jiných etnik. Markantní je to především u výroby z přírodního materiálu – proutí, dřeva, slámy apod. Pro popis pracovního postupu můžeme tedy použít stejnou terminologii nezávisle na etnicitě nositele tradice.

V některých případech je však aplikace termínů i modelů chování obvyklých u majoritní kultury na kulturu romskou naprosto nevhodná a zavádějící. Nejčastěji užívaným pojmem, se kterým se bohužel setkáváme i u některých odborníků, je označení „romský kroj“. Kroj by měl vymezovat skupinu lidí profesně nebo regionálně, rozlišujeme jej podle funkce, ročního období, kdy se nosil, podle nositelů, atd. Romský oděv nelze na základě těchto kritérií ani zdaleka rozčlenit. Způsob, jakým Romové získávali svůj oděv, se radikálně lišil od způsobu, jakým se pořizoval např. sváteční kroj u majoritní venkovské populace. Téměř s jistotou lze tvrdit, že si oděvní součástky šili jen velmi výjimečně. Dostávali je za svoje drobné řemeslné nebo jiné služby a upravovali si je dle svého vkusu – přešívali, přidávali barevné látky, přišívali ozdoby. Každý oděv byl však jiného střihu, jiného stáří. Ani členové stejné skupiny neměli tudíž oděv s výraznými společnými odlišovacími znaky. Jen málo jedinců se mohlo pochlubit více jak jedním oděvem, nelze tedy předpokládat, že by Romové měli sváteční nebo všední oděv. Při klasifikaci romského oděvu nelze využít ani rozdělení na letní a zimní oděv.

Podobně zavádějící by byla snaha vysvětlit některé vzorce chování pomocí dostupných vzorců známých z prostředí majority. Pokud bychom se snažili objasnit výchovu dětí v romské rodině prostřednictvím zažitého „evropského“ chápání, romské matky by mohly být označeny za necitelné, macešské a nezodpovědné. Po staletí fungující vnitřní řád romských komunit, ale i postavení menšiny vůči většinovému okolí, donutil své nositele, aby ve výchově pro život (či holé přežití) kladli důraz na předávání jiných informací, než jaké si předávají generace okolních národů.

Stále častěji se přesvědčujeme, že různé vědní obory by rovněž měly těžit z poznatků romistů. V současné době se situace rapidně zlepšuje a odborní pracovníci přicházejí do terénu vybaveni teoretickými znalostmi nejen v oblasti metodologie či historie daného etnika,

u něhož má výzkum probíhat, ale i z hlediska přístupu k respondentům s ohledem na jejich kulturu a normy chování.